

47. Sokołowska A. W pięćdziesiątą rocznicę założenia Warszawskiego Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości / A. Sokołowska // Kwartalnik architektury i urbanistyki : teoria i praktyka. – 1958. – T. 3. – S. 217–222.
48. Teleżyńska J. Kalendarium życia b. Władysława Bukowińskiego 1904–1974 / J. Teleżyńska // Spotkałem człowieka. Ks. Władysław Bukowiński w pamięci wiernych i przyjaciół. – Biały Dunajec-Ostróg, 2001. – Cz. 1. – S. 32.
49. Terlecki R. Prusiewicz Aleksander / R. Terlecki // Polski Słownik Biograficzny (dalej – PSB). – 1985. – T. XXVIII. – S. 581–582.
50. Torzecki R. Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929 / R. Torzecki. – Kraków : Wydawnictwo Literackie, 1989. – 468 s.
51. Fiałkowski W. Towarzystwo opieki nad zabytkami – spadkobierca i kontynuator działalności TOnZP / W. Fiałkowski // Ochrona zabytków. – 1994. – № 10. – S. 45–48.
52. Zabytki sztuki polskiej na dawnych kresach wschodnich : materiały z conf. [“Dzien dzisiejszy dawnej sztuki polskiej na Wschodzie”], Warszawa, 12 grudnia 1994 r. – Warszawa : Instytut Sztuki Polskiej PAN, 1997. – 70 s.
53. Zaporowski Z. Kontakty i współpraca między województwami Lubelskim i wołyńskim w okresie Drugiej Rzeczy Pospolitej / Z. Zaporowski // Zamojszczyzna i wołyń w minionym tysiącleciu : historia, kultura, sztuka : konferencja naukowa (25–26 lutego 2000 r.). – Zamość : Zakład Poligraficzny Zamościa, 2000. – S. 151–158.

The thesis focuses on the basic stages and important peculiarities of historiographical, historical and country study researches and monument protection activity in Volyn region in 1920–1930.

Key words: historical and country study research, monument protection activity, Western Volyn, Poland, museum, restoration.

УДК 930.1:94 (477.8)

ББК 63.3 (4 Укр) 624

Тетяна Гуменюк

ПАКТ МОЛОТОВА–РІББЕНТРОПА В ІСТОРИЧНІЙ ДОЛІ ЗАХІДНИХ УКРАЇНЦІВ: ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

У статті проаналізовано праці українських істориків, які найбільш аргументовано й об'єктивно з використанням нових документів висвітлюють передісторію підписання Пакту Молотова–Ріббентропа та його наслідки. Лише в останнє десятиліття на основі виявлених архівних документів і творчих здобутків сучасних незаангажованих дослідників утверджується висновок, що саме змова між Гітлером і Сталіним – лідерами двох тоталітарних режимів – відкрила шлях до Другої світової війни.

Ключові слова: Пакт Молотова–Ріббентропа, Друга світова війна, західноукраїнські землі, українська історіографія, зовнішня політика.

Аналізуючи стан розробки проблеми, необхідно визнати, що її історіографія включає величезну кількість досліджень, які мають контроверсійний характер, несуть відбиток повоєнної політичної кон'юнктури та пануючої у Східній Європі ідеології. Це стало наслідком того, що впродовж десятиліть історична наука в СРСР, зрештою, як й інші гуманітарні студії, розглядалася тоталітарним режимом насамперед як інструмент державної політики. Вона отримувала підтримку влади лише тією мірою та в межах, в яких була здатна виконувати потрібну державі функцію. З науки усувалися, а в часи сталінських репресій – здебільшого назавжди, дослідники, які намагалися об'єктивно, всупереч ідеологічному тиску, висвітлити неоднозначні процеси національно-державного будівництва СРСР. Потужному тиску піддавалися вчені УРСР, які розглядали політичні події під національним кутом.

Мета статті – на основі критичного аналізу монографій, історіографічних праць із проблеми визначити основні риси розвитку історіографії передісторії підписання Пакту Молотова–Ріббентропа та його наслідки. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: аналіз сучасного етапу вивчення питання геополітичних

передумов підписання та міжнародні наслідки Пакту Молотова–Ріббентропа; характеристика праць російських істориків, які зробили чималий внесок в історіографію проблеми.

Аналіз історіографії проблеми свідчить, що однією з ключових подій, яка привернула увагу широкого загалу дослідників, було підписання радянсько-німецького договору 23 серпня 1939 р. – так званого Пакту Молотова–Ріббентропа. Упродовж півстоліття ця подія брутально фальсифікувалася радянською історіографією з метою виправдати зовнішньополітичну діяльність Кремля, яка спричинила трагічні наслідки для народів Європи, зокрема України, що зазнала важких демографічних утрат у цій війні.

Власне в бібліографічній студії А.Трубайчука і П.Полянського “Історико-публіцистична література 1988–1991 рр. про договори 1939 р. між СРСР та Німеччиною” проаналізовано здобутки радянських російських і українських дослідників у період розпаду СРСР й утворення незалежної України. Насамперед автори звертають увагу на те, як історики зреагували на оприлюднення приховуваних раніше документів. Київські автори констатували, що вони розділилися на дві групи, причому водорозділом стала проблема впливу Пакту Молотова–Ріббентропа та його таємних протоколів на вибух (детонацію) Другої світової війни. Якщо автори дискусійних праць – Ю.Афанасьєв, Д.Волкогонов, Б.Коваль, М.Коваль – намагаються докорінним чином переосмислити подію (насамперед відзначимо Ю.Афанасьєва), то група відомих істориків, зокрема С.Волков (директор Інституту балканістики РАН), Ю.Смельянов, П.Севостьянов, Г.Сергєєва, В.Фалін та інші оминали негативні аспекти Пакту і протоколів скоромовкою, наполегливо протягували “традиціоналістські, несталінські, імперські оцінки подій”. Концептуальною основою виправдання радянсько-німецьких угод стала формула про вимушеність кроку з боку СРСР унаслідок не тільки ігнорування союзу із західними державами, але їх нібито намаганнями зіштовхнути Німеччину з Радянським Союзом. Історіографи слушно відзначають, що в роки перебудови радянська наука загалом еволюціонувала в бік перегляду усталених концепцій, проте дуже обережно й повільно [24, с.78–89].

Серед сучасних українських істориків чи не найбільший внесок у дослідження Другої світової війни зробив М.Коваль (Інститут історії України НАН України). Насамперед, він аргументував, що “деформація історичної правди свідомо і цілеспрямовано почалася вже з перших днів війни”. Згодом однобічно (позитивно) висвітлювалися сталінська зовнішня політика, “зокрема дії СРСР, спрямовані на створення системи колективної безпеки, радянсько-німецькі переговори та угоди, заходи щодо обмеження сфер агресії” [9, с.7].

Загалом у науково-історичних виданнях радянського періоду домінувала теза, висловлена сталінським керівництвом, що це був вимушений крок Кремля, спричинений відмовою урядів країн Заходу, насамперед Франції й Англії, створити спільно із СРСР систему колективної безпеки в Європі. Характерним прикладом може бути фундаментальне 10-томне видання “Історія Української РСР”, автори якої стверджували: “Незважаючи на неодноразові пропозиції Радянського Союзу, правлячі кола західних держав в умовах загострення суперечностей з державами фашистського блоку відхиляли пропозиції СРСР щодо створення системи колективної безпеки і приборкання агресора, провокаційно нацьковували Німеччину на Радянську країну... У ситуації безперервних спроб західних держав спровокувати збройний конфлікт між Німеччиною та СРСР радянський уряд з метою самооборони був поставлений перед необхідністю погодитися на пропозиції Німеччини й укласти угоду про ненапад” [7, с.561].

Щоб обґрунтувати цю міфологему, критикувалася діяльність англо-французької військової делегації на переговорах у Москві з наркомом оборони К.Ворошиловим у середині серпня 1939 р., які були обірвані радянською стороною у зв’язку з підписан-

ням Пакту Молотова-Ріббентропа. “Після того, як переговори з Англією і Францією довели, що позиція урядів Чемберлена і Даладье виключає можливість укладання англо-франко-радянського договору про взаємодопомогу і чесне співробітництво з Радянським Союзом, – стверджував 1951 р. київський історик С.Білоусов, – радянський уряд прийняв пропозицію Німеччини щодо укладення Пакту про ненапад” [1, с.75].

Власне, таку оцінку переговорів започаткував центральний орган Комуністичної партії – газета “Правда” 27 серпня 1939 р.

Нині вже є чимало свідчень про те, що на переговорах Сталіна з Ріббентропом 23–24 серпня 1939 р. йшов елементарний поділ території Польщі і сфер впливу в Європі, а про долю, зокрема західноукраїнського населення, навіть не згадувалося. Серед них свідчення Ріббентропа, який перед стратою за вироком Нюрнберзького процесу у в’язниці писав, що саме Сталін запропонував означений поділ. “Уже у ході першої половини переговорів, – зазначив нацистський дипломат, – Сталін заявив, що бажає встановлення визначних сфер інтересів...”. Зокрема, щодо територій інших країн, Ріббентроп зауважував: “Були поділені сфери інтересів у країнах, які лежали між Німеччиною і Радянським Союзом. Фінляндія, переважна частина Прибалтійських країн, а також Бессарабія були оголошені як такі, що належать до радянської сфери” [16, с.13–37].

Інший німецький дипломат й учасник переговорів у Москві Г.Хільгер відзначив, що підписаний Пакт був вигідним для задоволення імперських прагнень Кремля.

В унісон із кремлівськими постулатами виправдовували угоду з Німеччиною й звинувачували західні держави московські автори праці “СССР в боротьбі проти фашистської агресії. 1933–1945”, які стверджували: СРСР щиро прагнув створити колективний фронт захисту миру в Європі, але “англійські і французькі мюнхенці, а також реакційні кола Польщі й Румунії, засліплені класовою ненавистю до Радянської країни, виявилися нездатними тверезо оцінити розвиток подій. Подвійна гра реакційних сил Англії та Франції, Польщі та Румунії завела англо-франко-радянські переговори в тупик” [21, с.131].

До подібних висновків схилявся 1991 р. український дослідник В.Прибилов, який у статті “Осінь 1939-го” визнав, що Пакт “викликав у наші дні палкі спори і різні інтерпретації”, пропонуючи оцінювати його з позиції внеску щодо “забезпечення національних інтересів держави”. Автор вважав, що він був укладений “у повній відповідності з міжнародним правом, відповідав усім етичним і юридичним нормам”, а головне підтвердив далекоглядність радянської дипломатії і відсунув війну з Німеччиною не лише в часі, але в території далеко на захід. Утім, історик прагнув використати висновки західних науковців, насамперед тих, які збігаються із його твердженнями, а також на досвід Леніна як “основоположника радянської зовнішньої політики” [15, с.79–80]. Слід відзначити, що значний загальний істориків України, зокрема західного регіону, у 1960–1980-х роках, усвідомлюючи наслідки угоди з Німеччиною, нерідко оминав політичні оцінки 1939 р. або ігнорував узагалі, як це сталося при виданні колективної праці “Торжество історичної справедливості”, підготовленої Інститутом суспільних наук АН УРСР у Львові 1968 р. У колективній книзі того ж інституту “Возз’єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною” (видала “Наукова думка” в Києві 1989 р.) цій визначальній події присвячено лише абзац: “В таких складних умовах, які характеризувалися ізоляцією СРСР на міжнародній арені, нацистська дипломатія звернулася до Радянського уряду з пропозицією підписання договору. Переговори завершилися 23 серпня підписанням радянсько-німецького договору про ненапад, в якому містилося взаємне зобов’язання утримуватися від агресивних дій у відношенні один до одного” [2, с.299]. Тобто знову подавалася традиційна точка зору.

Як бачимо, висвітлення подій серпня–вересня 1939 р., насамперед заключення Пакту Молотова-Ріббентропа, таємних протоколів про поділ сфер впливу, договору від

28 вересня про дружбу і кордони з Німеччиною, формулювання концепцій та оцінок щодо них було чітко регламентовано партійно-ідеологічними структурами й відступ від них не допускався. Одним із таких документів, яким мали керуватися історики, було видання “Фальсифікатори історії (історична довідка)”, що містила офіційну точку зору Комуністичної партії і радянського уряду. Брошура вийшла 1948 р. накладом п’ять мільйонів примірників і служила дороговказом для всіх інтерпретаторів зазначеної проблеми. До речі, дослідники тривалий час були позбавлені можливості ознайомитися з більшістю документів дипломатичного відомства СРСР – Росії, оскільки після війни їх запроторили в суворо засекречений Особливий архів ЦК КПРС (у 90-ті рр. реорганізований в Архів Президента Російської Федерації, доступ до якого дуже обмежений) [23, с.275, 277].

Лише на третьому, сучасному етапі розвитку вітчизняної історичної науки, який розпочався з відродження незалежності України, нарешті з’явилися праці, вільні від ідеологічного контролю та політичної цензури. Саме вони започаткували відтворення правди про переддень і початок світової війни, зокрема на базі архівних документів досліджують геополітичні передумови підписання та міжнародні наслідки Пакту Молотова–Ріббентропа, що зіграв непересічну роль у долі західноукраїнських земель. Глибоким й об’єктивним дослідженням сприяють реальні можливості поєднати зусилля вітчизняних істориків і науковців українського зарубіжжя, які мають чималі історико-археографічні здобутки, в єдине русло розвитку національної історичної науки.

Отже, у ході дослідження історіографії проблематики узагальнено праці значного загалу вітчизняних істориків, зокрема Я.Грицака, М.Ковалю, С.Кульчицького, М.Литвина, О.Луцького, С. і В.Макарчуків, К.Науменка, Ю.Шаповала та інших [11]. На наш погляд, найбільш аргументовано, глибоко й об’єктивно, з використанням нових документів і матеріалів, висвітлено передісторію підписання Пакту Молотова–Ріббентропа та проаналізовано його наслідки в праці науковців Інституту українознавства ім. І.Крип’якевича НАН України М.Литвина, О.Луцького і К.Науменка “1939. Західні землі України” (Львів, 1999 р.) [10].

Насамперед львівські історики спростовують офіційні твердження щодо “вимушеного” кроку до заключення угоди з Гітлером і відмови союзу з країнами Заходу. “Історіографія цього питання налічує величезну кількість монографій, збірників документів, спогадів учасників подій трагічного 1939 року, – зазначають автори. – Ще й сьогодні дискутується проблема – чи була альтернатива у Сталіна в серпні 1939 р. при виборі партнера і який вплив мав його зовнішньополітичний курс на вибух війни – поділяє істориків на два полярні угруповання. Відповідь на це пекуче питання дав сам Сталін у виступі перед членами Політбюро ЦК ВКП(б) 13 серпня 1939 р.” Отож, коли одночасно велися переговори з англо-французькою делегацією щодо заключення воєнної конвенції та водночас таємні контакти з Берліном, Сталін виклав свій курс на політику СРСР. У праці львівських істориків уперше в українській історіографії наведено текст цієї заяви, в якій, зокрема, говорилося: “Якщо ми заключимо договір про взаємодопомогу з Францією і Великобританією, Німеччина відмовиться від Польщі, війна буде відвернена... Якщо ми приймемо пропозицію Німеччини щодо Пакту про ненапад, вона, безперечно, нападе на Польщу, і втручання Франції та Англії в цю війну стане невідворотним”. Таким чином, підсумував Сталін: “Ми повинні прийняти німецьку пропозицію і ввічливо відіслати назад англо-французьку місію. Першою перевагою, яку ми отримаємо, буде ліквідація Польщі... включаючи українську Галичину”. Більше того, диктатор заявив: “В інтересах СРСР, щоб війна між Німеччиною і західними державами точилася якомога довше, Москва буде надавати Гітлерові потужну допомогу, насамперед стратегічною сировиною [10, с.32–33]. Далі автори слушно резюмують: Сталін обрав курс на світову війну спільно з Гітлером і тому за це несе однакову з ним відповідальність. Ураховуючи таємні протоколи до угоди, Пакт

Молотова-Ріббентропа став змовою двох диктаторів щодо поділу Європи й поставив на карту долю багатьох народів континенту [10]. Аналогічної точки зору дотримувався вже покійний київський історик В.Коваль. Пакт мав тяжкі наслідки для народів сталінської імперії, підсумовує В.Коваль, оскільки він виявився вигіднішим для Німеччини. Отже, “за “мудру” комуністичну зовнішню політику радянському народові довелося заплатити десятками мільйонів зайвих людських жертв та руїною західної частини СРСР, найбільше України” [8, с.68].

М.Швагуляк (Львівський національний університет ім. І.Франка), розглядаючи й аналізуючи радянсько-німецькі угоди 1939 р., звернув увагу на український чинник проблеми. Плани нацистської Німеччини, насамперед Гітлера, щодо експансії на схід і захоплення України ніколи не знімалися з порядку денного фюрера. Та коли зондувалася можливість змови з Москвою влітку 1939 р., його закордонне відомство чітко висловлювало радянським дипломатам: Берлін не має ніяких посягань на Україну. Більше того, стверджував М.Швагуляк, під час переговорів у Москві було вирішено, що Західна країна відходить до СРСР, тобто німецькі війська в ході бойових дій проти Польщі дійдуть лише до Сяну. “Ведучи торг із Гітлером за території у Східній Європі, – наголошує автор, – Сталін мав на меті свої цілі. Західна Україна цікавила його передусім як нове володіння імперії і «зона безпеки» на її західних рубежах. А водночас сталінський режим прагнув якомога скоріше покласти край ненависним йому національній свідомості та визвольному рухові українського населення. Гасла возз’єднання українських земель були використані при цьому як прикриття злочинних намірів” [26, с.91–95]. Услід за М.Швагуляком, львів’янин М.Гетьманчук (Національний університет “Львівська політехніка”) вважав, що Сталін та його оточення “намагалися насамперед використати українське питання, зокрема факт окупації Польщею Західної України як один з дійових способів експорту комуністичної революції та російської експансії в країни Центральної і Західної Європи”. Слушно резюмує М.Гетьманчук: “Українське питання відіграло важливу роль як у процесі радянсько-німецького зближення, так і в ході Пакту Ріббентропа – Молотова” [5, с.106–107, 111].

Одним із перших українських істориків (ще до проголошення незалежності України) М.Панчук (нині завідувач відділу Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України), аналізуючи серпневі події 1939 р., визначив радянсько-німецькі угоди прямим відступом від загальноприйнятих принципів зовнішньої політики. Він назвав аморальними заяви Молотова і Сталіна на прийомах, а також надіслані Гітлеру поздоровлення. Автор закликав колег негайно очистити вітчизняну історичну науку від нашарувань тоталітаризму. Утім, підсумовуючи результати й наслідки воєнно-дипломатичних заходів СРСР, автор вважав акт входження західноукраїнських земель до УРСР історично справедливим і доленосним для української соборності [14, с.1–2]. Із цією думкою київського історика, відомого дослідника ліворадикальної течії національно-визвольного руху на Західній Україні, важко не погодитися.

Резюмуючи сказане, слід погодитися з Ю.Сливкою, який зазначив: радянсько-німецькі договори, як і наступні дії їх творців, мали відверто імперський характер, були спрямовані проти незалежності багатьох держав і народів Центральної Європи; вони “не були просякнуті й турботою про долю українського народу, не несли свободи населенню Західної України та Північної Буковини. Це була злочинна змова найреакційніших у тогочасній Європі тоталітарних режимів” [22].

Багатогранною й неоднозначною є зарубіжна історіографія. Насамперед, заслуговують уваги праці російських істориків, які зробили чималий внесок в історіографію проблеми, зокрема оцінку одіозного Пакту Молотова-Ріббентропа. Зауважимо, що дехто з них, навіть достатньо відомих і авторитетних, наприклад Д.Волкогонов, А.Якушевський та інші, у часи значного послаблення ідеологічного тиску з боку режиму або його падіння на початку 90-х років, усе ще дотримувалися старих постулатів. Договір з

Німеччиною, спекулятивно стверджує автор, “надавав СРСР більше можливостей ... ніж договір з Англією і Францією”. Відтак, резюмує А.Якушевський, “рішення уряду СРСР заключити договір з Німеччиною про ненапад було вимушеним, але цілком логічним у тодішніх умовах” [27, с.263–264].

У монументальній та оригінальній праці “Тріумф і трагедія” Д.Волкогонова загалом об’єктивно оцінив діяльність Сталіна, що став кривавим тираном більшовицької імперії. Аналіз праці Д.Волкогонова свідчить, що він не звільнився від деяких пропагандистських тверджень сталінської верхівки. На його думку, Сталін пішов на угоди з Гітлером, оскільки “ні Англія, ні Франція не виявили готовності до такого союзу”, який би забезпечив мир в Європі. Автор ставить на одну дошку відповідальності обидві сторони: “І Сталін, і західні демократії виявилися не на висоті справді державної мудрості” [4, с.28–30].

Безпідставно виправдовувала підписання радянсько-німецьких угод 1939 р. і Г.Сергєєва, яка на основі вивчення документів і матеріалів радянської дипломатії зробила висновок, що вони забирали в агресора – Німеччини – всяку можливість виправдати можливий напад на СРСР, отже, створювали серйозні перешкоди для просування німецької агресії на схід. Заключенням Пакту Молотова Ріббентрона радянська дипломатія зірвала, вважала автор, спроби утворення єдиного антирадянського фронту й отримала, таким чином, переконливу перемогу, уникнувши війни із силами імперіалізму [19].

У значній за обсягом монографії П.Севостьянова щодо зовнішньої політики СРСР у 1939–1941 рр. зокрема стверджується, що Москва провадила миролюбну політику, і відкидається звинувачення “буржуазних” істориків у “змові” з нацистською Німеччиною. Усі військово-дипломатичні заходи СРСР, тобто заключення Пакту Молотова–Ріббентропа та приєднання шляхом спільного з вермахтом розгрому Польщі західноукраїнських земель та окупацію Прибалтійських країн, автор вважає законними засобами забезпечення безпеки й, на відміну від значної частини американських, англійських та західнонімецьких істориків, аж ніяк не “агресією”. П.Севостьянов повторив офіційну тезу Кремля: світову війну зупинити було неможливо з вини західних держав і Польщі, отже, СРСР змушений був в односторонньому порядку забезпечити себе від нападу Німеччини [18, с.29, 41].

Відомий російський історик дипломатії В.Сіполєв усупереч Д.Волкогонову, який наголошував, що уникнути нападу Німеччини на Польщу було неможливо, на основі німецьких документів акцентує увагу: Гітлер серйозно побоювався зближення СРСР з Англією і Францією. При цьому він навів висловлення фюрера: “У випадку завершення переговорів у Москві заключенням союзу між західними державами і СРСР він змушений буде відмовитися від нападу на Польщу. Якщо ж західні держави не підпишуть союзу з СРСР, то шлях для розгрому Польщі буде відкрито”. Водночас автор стверджує: радянський уряд робив усе можливе, щоб домовитися щодо політичного й воєнного співробітництва з Англією та Францією, а також з Польщею з метою не допустити війни [20, с.73].

Сучасний російський історик М.Мельтюхов убачає в Пакті Молотова–Ріббентропа навіть позитивний аспект, який проявився в тому, що “завдяки цій угоді Радянський Союз уперше за всю свою історію домогся визнання своїх інтересів у Східній Європі з боку великої європейської держави. Москві вдалося... знизити для СРСР загрозу загальноєвропейської консолідації на антирадянській основі”. Водночас автор визнає, що угода розв’язала Гітлеру руки й створила для нього сприятливі умови для нападу на Польщу й розв’язання Другої світової війни. На основі нових архівних документів М.Мельтюхов слушно резюмує: Сталін був зацікавлений у вибуху світової бійні, про що він відверто заявляв лідеру Комінтерну Г.Димитрову. Завдання Москви полягало в тому, щоб підштовхувати обидві сторони до війни, тобто західні держави й

Німеччину, і допомагати всіляко останній. Польщу, нагадує автор, Сталін назвав фашистською державою, яка гнобить українців і білорусів, і планував після її розгрому “розповсюдити соціалістичну систему на нові території і населення” [13, с.279].

Російський історик Г.Городецький (нині мешкає в Ізраїлі) усіляко (і безпідставно) захищає військово-політичний статус СРСР у 1939–1941 рр. Сталін, на його думку, підтримуючи колективну безпеку, “прагнув дипломатичними способами створити буферну зону від Галичини до Чорного моря”, тож Пакт 1939 р. не був ні “військовим союзом з Німеччиною, ні відродженням старої мрії про безмежну експансію” [6]. Утім, на основі методу систематичного аналізу, більшість російських дослідників відійшли від заідеологізованих підходів в оцінці зовнішньополітичних дій СРСР як “безгрішної сторони”.

Слід відзначити, що в радянській історіографії до 1989 р. таємний протокол до Пакту про фактичний поділ Європи Гітлером і Сталіном не був визнаним, і лише після його відкриття 1992 р. склалися умови для глибокого переосмислення й об’єктивного висвітлення подій 1939 р. Але частина істориків, зокрема Р.Медведев, аналізуючи дипломатичні і військові прорахунки Сталіна у 1939–1941 рр., слушно вважав: Пакт повинен був бути доповнений конкретним таємним протоколом, оскільки подальші події після його заключення були спланованими, розвивалися за чітким сценарієм, зокрема вступ у війну проти Польщі СРСР та окупація Прибалтики. Водночас, вважає автор, оскільки зупинити напад Німеччини на Польщу було неможливо, СРСР змушений був піклуватися про безпеку власних західних кордонів. Він піддав критиці істориків, які стверджували, що вступ Червоної армії у війну був нібито “четвертим” поділом Польщі”, адже йшлося про визволення українців і білорусів, які двадцять років боролися за національне визволення [12].

Публікація на Заході повного тексту таємних протоколів викликала інформаційно-емоційний вибух не лише в історіографії, але й громадській думці. Різко посилювався національний рух у західних регіонах СРСР, особливо в Прибалтійських республіках. Навколо правочинності Пакту розгорнулася широкомасштабна кампанія щодо визнання його з таємними додатками незаконним від самого початку. З’являлася підстава для відділення народів Балтії від СРСР. У зв’язку із цим на замовлення агонізуючого режиму провладні історики видали низку праць на захист Пакту Молотова-Ріббентропа. Серед них була книга С.В.Волкова і Ю.В.Ємельянова “До і після секретних протоколів”. Автори знову обстоювали заявлені постулати про “саботаж наполегливих спроб СРСР створити систему колективної відсічі гітлерівській агресії” і вимушеність угод із нацистською Німеччиною. Водночас вони піддали критиці тих істориків, які вважали, що саме СРСР зірвав переговори із Західними державами й заключенням Пакту сприяв Гітлеру розв’язати світову війну, здійснив акт агресії щодо Польщі та Прибалтійських держав, що договір з Гітлером був важким злочином проти народів. Відтак автори зробили спробу повернути нове трактування історії в старе русло [3, с.3–11].

Один із провідних учених-істориків Російської академії наук В.Роговін у книзі “Світова революція і світова війна” глибоко проаналізував події, пов’язані з підготовкою й підписанням радянсько-німецького Пакту 23 серпня 1939 р. Використовуючи й ретельно зіставляючи радянські й зарубіжні джерела дипломатичної історії 30-х років, автор переконує: заключення Пакту Молотова-Ріббентропа – злочинна змова двох диктаторів, що стала безпосередньою причиною вибуху Другої світової війни. При його розробці, підкреслює історик, “начисто проігноровано конституційно-правовий механізм формування зовнішньої політики... усунуто не лише Верховну Раду і уряд СРСР, але навіть і Центральний Комітет ВКП(б)”. У серпневому Пакті, за висловом автора, сповна відбилися імперські замисли Сталіна, які складали суть його зовнішньої політики. Вони особливо проявилися в таємних протоколах, які дозволяли

здійснити окупацію частини Польщі та поглинути Прибалтійські держави. У книзі наведено слушний вислів гітлерівського дипломата, учасника переговорів Гауса: “За ці позиції майже два з половиною століття назад вів 21 рік війну цар Петро Великий, а Сталіну... вони без усілякої боротьби падали з неба завдяки заключенню пакту з Гітлером” [17, с.274]. Загалом вищезгадана праця досить детально відтворює події, пов’язані з Пактом Молотова–Ріббентропа, зокрема аналізує реакцію світового співтовариства на московсько-берлінську змову.

Дискусії щодо Пакту російських істориків можна підсумувати висновком директора Інституту всесвітньої історії РАН, академіка А.Чубар’яна, який у праці “Європа в ХХ столітті” наголосив, що у 1939 р. Сталін керувався аргументами безпеки країни, а також ідеєю “зіткнення імперіалістичних країн”. Він діяв, власне, як і інші країни, що керувалися своїми інтересами, не зважаючи на норми міжнародного права. Але в тих умовах Сталін “відкинув убік усі моральні, ідеологічні й правові судження й пішов на далекоюсяжне співробітництво з нацистським режимом” [25, с.272–273].

Отже, навіть через шість десятиліть після радянсько-німецьких угод серед істориків не досягнуто концептуального консенсусу. Вважаємо, що найближчими до істини є праці сучасних українських істориків, які зробили вагомий внесок в історіографію проблеми. Проте в нинішній ситуації не повністю використано можливості для створення фундаментальних праць із цього питання, зокрема, й із залученням документальних колекцій і методик істориків Західної Європи та Америки.

Більшість сучасних вітчизняних і зарубіжних студій доводять: возз’єднання переважної частини західноукраїнських земель з основним масивом української території у 1939 р. (як, зрештою, і в 1940 і 1945 рр.) стало наслідком радянсько-німецької угоди про поділ Східної Європи. Однак зроблено це було Кремлем не в ім’я пошматованого українського народу, а задля інтересів більшовицької імперії, зміцнення й розширення її західних прикордонних теренів. Імперіалістична змова диктаторів тоталітарних держав, стверджують зарубіжні автори, надовго вирішила й долю інших країн і народів Східної Європи, полегшила Гітлерові й Сталіну виконання їхніх експансіоністських планів.

1. Білоусов С. М. Возз’єднання українського народу в єдиній Українській Радянській державі / Білоусов С. М. – К., 1951. – 166 с.
2. Возз’єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною / [відп. ред. Ю. Ю. Сливка]. – К. : Наукова думка, 1989. – 448 с.
3. Волков С. В. До и после секретных протоколов / С. В. Волков, Ю. В. Смелянов. – М., 1990. – 222 с.
4. Волкогонов Д. А. Триумф і трагедія: Політичний портрет Й. Сталіна : в 2 т. / Д. Волкогонов. – К., 1990. – Кн. 2. – 671 с.
5. Гетьманчук М. П. Українське питання в зовнішній політиці Радянського Союзу на початковому етапі Другої світової війни (вересень – листопад 1939 р.) / М. П. Гетьманчук // Вісник Національного університету “Львівська політехніка” “Держава та армія”. – 2005. – № 528. – С. 106–112.
6. Городецький Г. “Ледокол” Сталин и путь к войне / Г. Городецький // Война и политика. 1939–1941. – М. : Наука, 1999. – 313 с.
7. История Украинской ССР. – К. : УСЭ, 1984. – Т. 7. – 720 с.
8. Коваль В. Друга світова війна і доля України: причини і наслідки (фрагменти історичного досвіду) / В. Коваль // Сучасність. –1999. – № 9. – С. 65–79.
9. Коваль М. В. Україна у Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939–1945 рр.) : спроба сучасного концептуального бачення / Коваль М. В. – К., 1994. – 57 с.
10. Литвин М. Р. 1939: Західні землі України / М. Р. Литвин, О. І. Луцький, К. Є. Науменко. – Львів : Ін-т українознавства НАНУ, 1999. – 152 с.
11. Марущенко О. В. “Золотий вересень” 1939 року: деякі проблеми історіографії / О. В. Марущенко // 1939 рік в історичній долі України і українців : м-ли міжнар. наук. конф., 23–24 вересня 1999 р. – Львів, 2001. – С. 183–186.
12. Медведев Р. А. Дипломатические и военные просчеты Сталина в 1939–1941 гг. / Р. А. Медведев // Новая и новейшая история. – 1989. – № 4. – С. 140–164.
13. Мельтюхов М. Советско-польские войны. Военно-политическое противостояние 1918–1939 гг. / Мельтюхов М. – М., 2001. – 464 с.

14. Панчук М. Повертаючись до вересня 1939-го року / М. Панчук // Вільна Україна. – 1990. – 18 вересня. – С. 1–2.
15. Прибилов В. Осінь 1939-го / В. Прибилов // Політика і час. – 1991. – № 15. – С. 79–80.
16. Риббентроп И. Фон между Лондоном и Москвою / Риббентроп И. – М., 1996. – 270 с.
17. Роговин В. Мировая революция и мировая война / Роговин В. – М., 1998. – 416 с.
18. Севостьянов П. П. Перед великим испытанием. Внешняя политика СССР накануне Великой Отечественной войны : сентябрь 1939 г. – июнь 1941 г. / Севостьянов П. – М., 1981. – 367 с.
19. Сергеева Г. Документы и материалы кануна второй мировой войны / Г. Сергеева // Новая и новейшая история. – 1982. – № 4. – С. 156–162.
20. Сиполс В. Я. Гайны дипломатические. Канун Великой Отечественной. 1939–1941 / Сиполс В. Я. – М., 1997. – 448 с.
21. СССР в борьбе против фашистской агрессии. 1933–1945. – М., 1976. – 413 с.
22. Случ С. З. Речь Сталина, которой не было / С. З. Случ // Отечественная история. – 2004. – № 1. – С. 113–138.
23. Советская историография / [под ред. Ю. Афанасьева]. – М., 1996. – 613 с.
24. Трубайчук А. Ф. Историко-публіцистична література 1988–1991 рр. про договори 1939 р. між СРСР та Німеччиною / А. Ф. Трубайчук, П. Б. Полянський // УІЖ. – 1992. – № 1. – С. 78–89.
25. Чубарьян А. Европа в XX веке / А. Чубарьян // Мир в XX веке. – М., 2000. – С. 271–274.
26. Швагуляк М. М. “Українська карта”: Українське питання у міжнародній політиці напередодні та на початку Другої світової війни / М. М. Швагуляк // Дзвін. – 1990. – № 7. – С. 91–95.
27. Якушевский А. С. Советско-германский договор о ненападении: взгляд через годы / А. С. Якушевский // Страницы истории советского общества. – М., 1989. – С. 263–264.

The given clause analyses the works of the Ukrainian historians who light up the pre – history of signing the Molotov – Ribbentrop pact and its results using new files found in archives.

The authors came to the conclusion that the way to the World war II had been opened just by the conspiracy between Hitler and Stalin, the leaders of the most powerful totalitarian regimes.

Key words: Molotov – Ribbentrop Pact, World war II, Western Ukrainian lands, Ukrainian historiography, foreign policy.

УДК 930.22

ББК 45.1

Валентина Бездрабко

ІЗ ДОСВІДУ УНІФІКАЦІЇ УПРАВЛІНСЬКИХ ДОКУМЕНТІВ В УКРАЇНІ (1990–2000 рр.)

У статті висвітлюються основні досягнення українського документознавства в галузі уніфікації та стандартизації управлінських документів. Порушуються головні історичні й теоретичні аспекти формальної та змістової уніфікації. Аналізуються вітчизняні нормативні документи з уніфікації управлінської документації.

Ключові слова: документ, уніфікація документів, стандартизація документів.

Зі здобуттям незалежності України творення власних систем уніфікованої документації стало одним із найважливіших завдань документознавства, що пояснюється прагненням владних й управлінських структур до єдиного підходу в документаційному забезпеченні, оптимізації виробничих процесів, пов'язаних з організацією роботи з документами, широкомасштабним упровадженням комп'ютерних засобів створення управлінської документації в електронній формі, перспективою аналізу її функціонування з позицій інформаційного менеджменту. Це, у свою чергу, вимагало урегулювання стандартизації на державному рівні.

Часткове розв'язання цього питання через декрет Кабінету Міністрів України, як-от “Про державний нагляд за додержанням стандартів, норм і правил та відповідальність за їх порушення” від 08 квітня 1993 р. №30–93 та ДСТУ 1.5–93 “Державна система стандартизації України. Загальні вимоги до побудови, викладу, оформлення та змісту стандартів” не задовольняло реальних запитів щодо правового забезпечення